

IGAVIKU MUUSIKA JUHTIS IGAVIKU SÕNA JUURDE

Külli Keel

Käesolevas artiklis peatume endise Kaarli koguduse asendusõpetaja **Herbert Leopold Stillverki** elul ja tööl.

Herbert Leopold Stillverk sündis 7. augustil 1912 Tallinnas käsitöölise Jüri Stillverki ja Anna (snd Madisson) pere ainukese lapsena. Tema vanemad kuulusid Tallinna Jaani kogudusse, 25. augustil toimetaski samas koguduses tema ristimise õpetaja Alexander Karl Woldeemar Assmuth.

Esimese õpetuse lugemises-kirjutamises ja ka esimese usulise kasvatuse sai Stillverk oma vanematelt. Oma 1937. aastal kirjutatud *curriculum vitae*'s meenutab Stillverk: *Meelde on jäänud pikad sügis- ja taliõhtud, mil ema jutustas lugusid Jeesuslapsest, Tema imetegudest ja heldest Isast, kes elavat taevas ning nägevat kõiki meie mõtteid ja tegusid. Ema oli ka see, kes õpetas mind ristitama käsi ning ütles palvesõnu. Sellest ajast on pärit ka mu esimesed mälestused kirikust ja jumalateenistusest, kus ma eriti armastanud kuulda orelit.*

Kooliaeg algas 1920. aastal Vesterbergi eraalgkoolis ja jätkus 1923. aastal Tallinna Prantsuse Lütseumis. Sinna pääses Stillverk küll n-õ üle noatera, kuna sooritas sisseastumiskatsed prantsuse keeles kaheksast õpilasest kõige nõrgemini. Viimase viie õppeaasta kestel aga hinnati ta juba prantsuse keele ja kirjanduse alal kooli parimaks õpilaseks ning selle tunnustuseks sai ta Prantsuse Vabariigilt auhinnaks väärtuslikke raamatuid. Kokkupuude prantsuse keele ja kultuuriga jättis sügava jälje tema *vaimlisse ja hingelisse, intellektuaalsesse ja kasvatuslisse arengusse*. Siin sai alguse minu romaani ja ladina orientatsioon ja kritiseeriv suhtumine germaani orientatsiooni. Olen rõõmus, et nii üks kui teine on aastatega veel aina süvenenud. Ma ei karda subjektiivsuse etteheidet, kui asetan ladina ja romaani vaimu kõrgele germaani vaimust. Neil aastail õppisin armastama Musset'd ja Hugo'd, Flaubert'i ja Rolland'i, Maeterlincki ja Bergsoni, Valery'd ja Meyersoni. Sellal toimus ka minu esimene tutvus kunstiajalooaga. Võlgnen palju oma süm-paatseile prantslasist õpetajaile.

Need aastad osutusid ka oluliseks Stillverki usulises arengus. Sel ajal ärkas minus teadlik usk ja elav huvi Pühakirja ja vaimsete probleemide vastu, sel ajal hakkasin iseseisvalt käima kirikus; sel ajal tekkis ning kasvas minus üha tugevamaks soov – saada kord ka ise hingekarjaseks ning õpetajaks... Kas tegi seda ainult õp. Fr. Stockholmis innukus ning tüse usuõpetus? Või põhjustasid seda Maeterlinck ja Meyerson? Ei, mitte ainult esimene, ka mitte kaks viimast, – vaid veel enam üks teine tegur. Suurimaks tõukejõuks sai vaimulik muusika – Joh. Seb. Bach ja Cesar Francki muusika. Vanameister prof. Topmann oli

äsja kutsunud ellu Collegium Musicumi, mis seadis endale ülesandeks kultiveerida vaimulikku muusikat ning kasvatada laiemais hulkades arusaamist sellest. Selleks korraldas C. M. (Collegium Musicum) Jaani kirikus järjekindlalt vaimuliku muusika õhtuid. ... See, mida seal pakuti, avaldas mulle sügavat mõju. Mäletan, et sain kodus töelda ja koolis kaasõpilastelt pilgata seepärast, et aina vilistasin Bach'i d-moll tokaatat ja fuugat. Ja tööpoolest, just see helind mõjus mulle koraalide kõrval sügavaimalt ning on jäänud minu lemmikmuusikapalaks tänapäevani. Nii oli Bach see, kes avas mu kõrvad ja silmad evangeeliumi igavesele tööle. Igaviku muusika juhtis igaviku sõna juurde. Bachile võlgnen väga palju.

Pärast kaheksat aastat õppetööd Prantsuse Lütseumis lõpetas Stillverk kooli 1931. aastal *cum laude*. Samal aastal käis ta ka Tallinna Jaani koguduses leerisõpetaja Bruno Karl Johannes Hasselblati juures ning sai leeriohnnistuse 14. juunil.

Lütseumi lõpuklassides hakkas Stillverk unistama usuteaduse õppimisest Tartu Ülikoolis, selleks olid tal ka head eeldused: oskus väljenduda lühidalt ja selgelt nii sõnas kui kirjas, võime teaduslikult töötada ja hea keelteoskus. Paraku perekonna majanduslik olukord ei võimaldanud kohe ülikooli astuda. Järgmisel aastal kogus ta tunniandmiste, juhuslike kaastöödega mitmete ajalehtedele ja vanemate toel veidi raha ning 1932. aastal immatrikuleeriti ta Tartu Ülikooli usuteaduskon-

da. *See oli tõeline elamus! Esimeses õhinas asusin kuulama kõiki loenguid, isegi lõppkursuse aineid. Ei hoolinud oma akad. isa õp. O. Puhmigi juhiseist ja manitsusist otstarbekamale tööjaotusele ega loobunud tassimast raamatukogudest kõiteid. Alles hiljem, kogedes, et selline töökoormatus ja liigne õhin tasub eksamite aegu valusalt kätte, taipasin muuta õppetaktikat ning kohandada ratsionaalsemale tööjaotusele. Tuntavalt halvas stuudiumi edukust majanduslik ebastabiilsus, polnud alati võimalik pühenduda akadeemilisele tööle kõige mõtte ja jõuga.* Stillverk püüdis lisa teenida tunniandmistega, võttis pangast laenu, ka kodused aitasid veidi rahaliselt. Olukorda tõi lõpuks positiivse pöörde Tallinna linna stipendium, mida ta sai 4 semestrit.

Ülikooli õpingute ajal võttis Stillverk aktiivselt osa üliõpilasorganisatsioonide tööst, kuuludes Akadeemilisse Usuteadlaste Seltsi ja Üliõpilasseltsi Concordia, lisaks oli ta ka Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi ja Alliance Francaise'i Tallinna osakonna liige.

Usuteaduse eridistsipliinidest huvitasid Stillverki enim Vana ja Uue Testamendi teoloogia, eksegees, dogmaatika, usupsühholoogia ja homileetika. Erilise huviga uuris ta ka katoliiklaste usuteaduslikku kirjandust, *pidades seda vajalikuks, et mitte isoleerida end ainult evangeelse usu tundmise, et mitte sattuda ühekülgssusse, mis on paratamatu, kui piirduakse ainult ühe konfessiooni usuteadusliku kirjandusega. Teoloogiliselt ma pole ennast kunagi armastanud klassifitseerida, olgu öeldud vaid niipalju, et seisan kaugel protestantismist, kuid ma ei saa pidada ennast ka just nn vanameelseks, selle nimetuse äärmises tähenduses. Kalduvust konservatiivsusele olen võinud enda juures küll konstateerida. Orienteerun Jumalale ja Tema ainusündinud Pojale, meie Lunastajale Jeesusele Kristusele, püüdes kõiges võtta aluseks Pühakirja Sõna.* Tema lemmikteoloogid ülikooli ajal olid Augustinus, Bonaventura, Thomas Aquino, Cornill, Durkheim ja Goguel. Peale oma eriala tundis Stillverk sügavat huvi ka sotsioloogia, filosoofia, psühhoanalüüsi, astronoomia ja kirjandus- ning kunstiajaloo vastu.

Stuudiumiaastaid meenutab Stillverk soojalt: *Harda tänulikkusega mõtlen tagasi oma õpetajaile, kes mõistsid teha armsaks raskeimadki ained. Kohtasin nende juures suurt armastust oma töö ja õpilaste vastu. Leidsin ülikoolis õppejõudude seas tõeliselt suuri eeskujusid, keda imetlesin, ja kaasvõitlejate seas häid sõpru ning mõtteosalisi.*

1936. aastal lõpetas Stillverk usuteaduskonna. Olles pälvinud õppejõudude tähelepanu ja poolehoiu, pakuti talle kolme võimalust jätkata teaduslikku tööd ülikooli juures: prof Alexander von Bulmerincq ja Uku Masing soovitasid talle Vana Testamendi teaduse ja semi keelte alal piiblarheoloogiat, prof Olaf Sild soovitas Lääne-Euroopa kirikulugu ja prof Eduard Tennmann Egiptuse usundit. Majanduslikel põhjustel ei saanud Stillverk ühtki neist soovitusist järgida, vaid otsustas alusta-

da tööd kirikuõpetajana. Stillverk sooritas pro venia concionandi eksamid 2.–3. märtsil 1937 ning juba 5. märtsil läks teenima sundaega sõjaväkke. Sealt vabane-des asus 1938. aasta märtsikuus prooviaastale Tallinna Jaani koguduse I pihtkonna õpetaja Bruno Hasselblatti juurde, kuhu jäi neljaks kuuks juulikuu alguseni. Sama aasta juunikuu lõpust sai temast ka EELK Noorsootöö Keskuse leerieelse töö sekretäri kohusetäitja, kus töötas kuni 1939. aastani.

Pro ministerio eksamid sooritas ta 6.–8. juunil 1939 ning ordineeriti 22. oktoobril 1939 Tallinna Piiskopli-kus Toomkirikus vikaarõpetajaks Tallinna praosti käsu-tusse. Kuid juba samal aastal Stillverk vabastati vikaar-õpetaja ülesannetest ning määrati EELK Noorsootöö Keskuse sekretäriks, kuhu ta jäi kuni keskuse sulgemi-seni 1940. aastal. 1942. aastal oli ka EELK Noorsootöö toimkonna liige.

9. oktoobril 1942 määrati Stillverk Tallinna Püha-vaimu koguduse õpetaja Theodor Tallmeisteri isiklikuks adjunktiks. Sellesse perioodi jääb ka abiellumine Linda Tarkmeelega. Nende abielu laulatas õp Tallmeister 7. septembril 1944 Tallinna Oleviste kirikus. Tütar Inge-borg-Victoria sündis 28. mail 1951.

Pühavaimu koguduse teenistusse jäi Stillverk kuni 1944. aasta 1. detsembrini, mil lahkus sakslaste poolt okupeeritud Eestist Saksamaa kaudu Viini, kus elas aastatel 1944–45, ja sealt edasi viis tee juba Inglismaale.

1948. aasta maikuu repatrieerus Stillverk vabataht-likult Eestisse. Välismaale põgenenud 67 vaimulikust (1947. aasta alguse seisuga) oli tema ainus, kes seda tegi vabatahtlikult. Paul Saar oli küll samuti Eestisse tulnud, kuid põhjuseks oli Soome võimude poolt tema välja-andmine Nõukogude Liidule 1948. aasta jaanuaris. See tõi neile mõlemale kaasa julgeolekuorganite pideva jä-relevalve ja kontrolli, millest lähemalt saab lugeda Riho Altnurme raamatust “Eesti Evangeeliumi Luteriusu ki-rik ja nõukogude riik 1944–1949”. Nõukogude Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juurde loodud Usukultus-asjade Nõukogu volinik Johannes Kivi kirjutab oma 1948. aasta 9. oktoobri kvartaliaruandes Usukultus-asjade Nõukogule, et konsistoorium ei tahtnud Stillverki vaimulikuks tööle võtta tema nõukogudemeelsete arti-klite tõttu. Viidatud oli 1948. aasta 3. juuli ajalehele Rahva Hää, milles Stillverk kirjeldas töötava rahva elu süngetes värvides. Mõningat lootust andis Inglismaa “töötavatele hulkadele” artikli järgi ainult “sotsialismi hiilgav võidukäik ja selle määratu suured saavutused Nõukogude Liidus”. Kivi märkis oma aruandes ka Still-verki kuulumist liberaal-protestantlikusse teoloogilisse voolu.

Esialgu Stillverk ei olevat tahtnudki vaimulikuna tööle asuda ning sobiva töö puudumisel asus ta maal-ri õpilaseks. Konsistoorium kinnitas Stillverki ametisse Kose õpetaja kohusetäitjaks alates 1. detsembrist 1948.

Usukultusasjade Nõukogu reageeris Kivi aruandele hilinenult ning 21. jaanuaril 1949 saadetud vastuses tehti talle selle juhtumiga seoses tõsiseid etteheiteid: *Nõukogule on arusaamatu, miks volinik nii rahulikult suhtus sellesse, et Herbert Stillverk ei saanud ametisse ... Poliitiliselt oleks õige, kui volinik mitteametlikult oleks aidanud Stillverki tema meeleolu arvestades ühiskondlikult kasulikule tööle väljaspool kirikut, et seda aga õigeaegselt ei tehtud, tuleks lasta määrata Pähnal ta pastoriks. Nõnda oli Usukultusasjade Nõukogu leidnud, et "õigete" poliitiliste hoiakutega pastoreid tuleks lasta töötada väljaspool kirikut. Hoolimata konsistooriumi ilmselt varem tehtud otsusest Stillverk kohale määrata, teatas Kivi vastuseks kriitikale 28. veebruaril 1949: Ta pole siiani aktiivset taht üles näidanud kiriku teenistusse asumiseks. Ta on kogu aeg otsinud tööd väljaspool kirikut. Olen mitmel korral pööranud juhtivate seltsimeeste tähelepanu Stillverkile, kuid esialgu tulemusi pole. Ilmselt tuleb suunata Stillverk tööle kirikusse . Kirjast ilmneb, et Kivi ei olnud tegeliku asjade käiguga kursis.*

Lugedes Altnurme raamatust Stillverki edasise jälgimise kohta, võib oletada, et Rahva Hääles ilmunud artiklit ei kirjutanud ta oma vabal tahtel, vaid teda oli selleks sunnitud, kasutades ära tema vabatahtlikku kodumaale tagasipöördumist.

1949. aasta teisel poolel jätkus Stillverki aktiivne jälgimine, milleks värvati inimesi ka kiriku seest. Näiteks oli Nõmme Rahu koguduse õpetaja Georg Klausil andmeil tekkinud Stillverkil huvi sõjaliste objektide vastu. Kontrolliti Stillverki kirjavahetust Saksamaal Inglise tsoonis elavate tuttavate ja teiste repatriantidega kodumaal ning kaaluti pealtkuulamisaparaadi panekut tema korterisse. Stillverki puhul oli õnnestunud saada täpset informatsiooni tegevuse kohta emigratsioonis ning selleks hetkeks välja kujunenud pettumus tagasipöördumise pärast. Konsistooriumi assessori Lembit Tedderi andmeil põhjendas Stillverk oma tagasipöördumist järgnevalt: *Nõukogude Liitu tulin tagasi tugeva koduigatsuse pärast, aga samuti ma kartsin, et kui kommunism vallutab kogu maailma, pole mul kuhugi minna. Lõppkokkuvõttes kogu jälitamisoperatsioon midagi olulist ei andnud ning vaatamata Stillverki nõukogudevastasele hoiakule, jäi ta vabadasse.*

Kose koguduse õpetaja kohusetäitjaks jäi ta kuni 1951. aasta 1. jaanuarini. Lühikest aega, 1949. aasta juulikuu algusest kuni detsembrikuu alguseni töötas ta Juuru koguduse hooldajaõpetajana Juhan Vaheri õpetajakohale määramiseni. 1. jaanuarist 1951 määrati Stillverk Tallinna Pühavaimu koguduse õpetaja kohusetäitjaks. Tallinna Pühavaimu kogudusse jäi ta kuni 1. maini 1964, alates 1960. aasta 6. aprillist juba õpetajana. Alates 1950ndast kuni 1963. aastani töötas Stillverk Konsistooriumi raamatukogu hoidjana .

Riikliku Julgeoleku 2. ja 4. osakonna aruannetest aastatel 1956 ja 1958 (ilmunud Rahvusrhiivi sarjas *Ad fontes*) saab lugeda Stillverki jälgimise kohta ka nendel aastatel. Aruannetes märgiti, et Stillverk kohtus kokkutulekul Tallinna Prantsuse Lütseumi ja kodanliknatsionalistliku korporatsiooni Concordia endiste vilistlastega ning ka välismaale emigreerunud vilistlastest pastorite Oskar Puhmi ja Otmar Pello Tallinnas elavate sugulastega. Samuti märgiti Stillverki kirjavahetust Helsingis elava Alma Aulioga, keda omakorda kahtlustati seotuses Soome luureorganitega. Oma kirjavahetuses oli Stillverk kritiseerinud siseriiklikku olukorda NSVL-s, laimanud vene rahvast ja hoiatanud Auliot rumaluse eest kodumaale pöörduda. Ka 1958. aastal hoitakse silma peal nende kirjavahetusel, täheldades, et Stillverk lubab endale mõnikord nõukogudevastaseid väljendeid ja samas hoiatab kirjade võimaliku kontrolli eest. 1956. aastal kasutati Stillverki varjatud jälgimiseks teenistuskohas ja elukohas pealtkuulamisevahendeid. Operatiivset huvi pakkuvaid materjale aga ei saadud.

Avastamaks, kas leiab kinnitust kahtlus Stillverki kuulumise kohta Inglismaa luureorganite agentuuri, rakendati 1958. aastal mitmeid agentuur- ja operatiivmeetmeid. Kui ta viibis sama aasta oktoobrikuus Leningradis ja Moskvast, korraldati varjatud jälgimine, mille tulemusel selgus, et nendes linnades oli ta tutvunud vaatamisväärsustega, teinud mõned väikesed ostud, pildistanud Moskvast korduvalt hotelli Leningradskaja ja metroojaama Komsomolskaja ning NSVL MN juures asuva RJK ja NSVL SM hooneid. Moskvast saatis H. Stillverk välismaale ka mitu isiklikku laadi kirja, eriliselt muret tekitas Austrias elavale Vastupanuliikumise ja Fašismi Ohvrite Föderaalse Liidu asepresidendile Ervin Kockile saadetud kiri. Samuti saatis ta kirjad SDV-sse ja Belgiasse. Fikseeriti ka Stillverki fotoateljeede külastamine Leningradis ja pärast ka Tallinnas. Selleks ajaks kui ta Tallinna tagasi jõudis, oli Stillverki ametiruumi Pühavaimu koguduse kantseleis paigaldatud nn liter "N-ekstra", mille abil fikseeriti 14 päeva jooksul tema vestlused. Tuvastati, et Stillverk on mõnikord avaldanud rahulolematust NSVL-s valitseva olukorraga ja omab vaenulikku hoiakut nõukogude võimu suhtes. Stillverki jälginud agentide hinnangul ei olnud Moskva sõidul siiski mingeid vaenulikke eesmärke – ta oli vaid huvi tundnud linna vaatamisväärsuste, postmarkide ja väliskirjanduse ostmise vastu.

1964. aasta 1. maist kuni oma surmani 3. jaanuaril 1983. aastal teenis H. Stillverk Jüri koguduse õpetajana.

Tallinna Kaarli koguduses töötas Stillverk lühikest aega. Kaide Rätsepa pikaajalise haiguse tõttu vabastati ta ajutiselt I pihtkonna õpetaja kohalt ning Stillverkist sai alates 15. novembrist I pihtkonna ajutine õpetaja.

Ametisse jäi ta kuni 1981. aasta 15. jaanuarini, 1. veebruarist määrati kohale Endel Kuulpak, taas ajutise kohusetäitjana.

Professor Evald Saag, kelle hinnangul Stillverki võimeid ja kasvavaid teadmisi ei suudetud EELK-s küllaldaselt rakendada, on meenutanud teda järgnevalt: *H. Stillverk on olnud teadlasenatuur. ... sügav huvi usuteaduse ja eriti Pühakirja vastu saatis teda kogu eluaja. ... Jutlusi valmistas ta põhjalikult, ta uuris sõna tõsisel moel Pühakirja "ööd kui päevad" (Ps 1,2). Ta jutlused olid viimse lauseni piiblipärased, huvitavad, sisutihedad ja veenvad. Tema ettekanne oli elav, häälde selge ja kogudusele kuuldav. Kutsetöö kõrval jätkus teaduslik tegevus. Ta luges usinalt ja kavakindlalt. Kuna tal oli hea mälu, siis oli ta usuteaduse, üldajaloo ja kultuuriloo elav entsüklopeedia. ...Ta töötles mitmeid Vana Testamendi raamatuid ja oli küps nende seletuste kirjutamiseks. Kirja ta sai panna ainult Iobi raamatu seletuse. Piiblarheoloogiast ta oli välismaal viibides mõndagi siin kättesaamatut lugenud ja oma silmaga näinud. Selles ta oli saavutanud uue, paljutöötava lähenemise monumentide ja dokumentide hindamisel. Eriti ta tegeles kreeka ja ladina patristikaga ja tal sai valmis uurimus kirikuisadest. Hea ülevaade oli tal maailma usunditest. Kirikuõpetaja töö ja usuteaduse kõrval tundis H. Stillverk huvi muusika, üldajaloo, kirjanduse, kunsti ja näiteks füüsika kaasaegsete probleemide vastu. Oma elu viimastel aastatel hakkas ta sügavamalt huvi tundma Voltaire'i elukäigu ja filosoofia vastu. (Tema tõlkes on ilmunud Voltaire'i Filosoofiline sõnaraamat, mis ilmus peale Stillverki surma 1986. aastal).... Teadusemehe kohta, kes on pidanud töötama küll armastatud, kuid palju aega kulutavas koguduse töös, liiga vara ja äkki katkes tema elutee. H. Stillverki elu jäägu meile hoiatuseks, et me ei raiskaks häid usuteadlasi kirikuõpetajatena ja häid kirikuõpetajaid usuteadlastena.*

Artikkel on ilmunud Kaarli koguduse
2005. a jõulukuu ajakirjas "Sulane" nr 4/42